

Дубасенюк О.А. Формування професійної компетентності майбутніх учителів на засадах духовно-моральних цінностей / О.А. Дубасенюк // VI Міжнародна науково-практична конференція ["Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах"], (30-31 жовтня 2009 р.), / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – К., 2009. – С. 40-50(Стаття фахова)

О. А.Дубасенюк
доктор пед.наук, професор

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НА ЗАСАДАХ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

У статті розкривається актуальність проблеми формування професійної компетентності майбутніх учителів на засадах духовно-моральних цінностей, сучасних наукових підходів (особистісно-діяльнісний, акмеологічний, атропокультурологічний, компетентностний, задачний, суб'єктний) до її вирішення. Виділяються педагогічні умови та засади професійного та духовно-морального становлення фахівця.

У сучасних умовах відбувається пошук засобів ефективних шляхів професійної підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності та виховання молоді на духовних, загальнолюдських цінностях як основи вирішення соціально-економічних та глобальних проблем людства. У зв'язку з необхідністю модернізації педагогічної освіти і подолання її технократичної обмеженості, на думку В.О. Сластьоніна, надзвичайно актуалізується проблема такого типу педагогічної діяльності, яка характеризує перетворення духовного світу вчителя у провідний компонент змісту освіти, визначає як пріоритетну особистісно-розвивальну функцію, його органічну взаємодію із соціумом і реальною ситуацією життєдіяльності вихованців [6, с. 4].

Закономірним має стати результат педагогічної освіти оволодіння майбутніми вчителями основами професійної компетентності, а також їх професійно-особистісний розвиток як суб'єктів педагогічної діяльності. Проте у процесі вирішення означеної проблеми виникає рід протиріч, зокрема, між соціальною потребою у вчителях, здатних розвивати духовно-моральні якості дітей, молоді, та відсутністю відповідної цілеспрямованої підготовки майбутніх педагогів; між необхідністю готувати професійно компетентних педагогів, здатних накопичувати духовно-моральний досвід виховання підростаючого покоління і не розробленістю комплексу теоретико-методологічних та методичних засад щодо забезпечення професійної підготовки вчителя, спроможного здійснювати моральне та духовне виховання молоді.

Значна частина цих протиріч може бути усунута шляхом професійно-особистісного, духовного зростання майбутнього педагога, яке передбачає сходження від оволодіння стандартами педагогічної професії до розвитку індивідуальної, цілісної педагогічної системою. Професійна діяльність

одна з основних сфер самореалізації вчителя, яка надає йому можливість задовольняти різноманітні духовні потреби, розвинути його творчі здібності, ствердити себе як особистість, досягати певного соціального статусу, що пов'язаний з формуванням системи цінностей педагога і трансформації її в особистісну сферу учнів. Е.В. Бондаревська, І.А. Зязюн, І.Ф. Ісаєв, І.А. Колеснікова, Н.Д. Никандров, В.В. Серіков, В.О. Сластьонін, С.О. Сисоєва, М.М. Солдатенков, Д.В. Чернілевський наголошують, що професія педагога стає власне педагогічною тоді, коли вихованець перетворюється з об'єкту педагогічного процесу в його суб'єкт.

Метою нашого дослідження є виявлення особливостей формування професійної компетентності майбутнього педагога на засадах духовно-моральних цінностей.

У вирішенні проблеми формування духовного світу дітей і молоді все відчутніше проявляються недоліки професійної підготовки майбутніх учителів до здійснення відповідної діяльності. Особистісне ядро сучасного вчителя має складати духовно-моральна цілісність і потреба у неперервному самопізнанні і розвитку. У майбутнього вчителя необхідно розвивати здатність осмислювати загальнолюдські, національні, особистісні цінності, збагачувати і передавати новим поколінням зразки духовної, матеріальної культури, накопиченої людством у процесі людського розвитку. Важливо також формувати активну життєву позицію у ствердженні моральних ідеалів, норм, цінностей у діяльності і поведінці, розвивати концептуальне мислення, спроможність бути спадкоємцем традицій національної і світової культури.

Духовність являє собою вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання і соціальної потреби жити і діяти "для інших". З категорією духовність співвідноситься потреба пізнання – світу, себе, сенсу, і призначення свого життя. Людина духовна настільки, наскільки замислюється над цими питаннями і прагне отримати на них відповідь. Об'єктивна корисність духовної діяльності людини діалектично поєднується із суб'єктивною безкорисливістю, де нагорода – задоволення внаслідок процесу пізнання оточуючого світу, і задоволення від виконаного обов'язку, що отримується; покарання – докори совісті і почуття провини. Ця відносно незалежна пізнавальна діяльність від прагматичних цілей, а альтруїстичних діянь – від негайного соціального схвалення робить духовність найважливішим чинником розвитку цивілізації, відкриття нових форм суспільного життя, що відповідають мінливим умовам існування [3, с. 156].

Л.М. Толстой вважав кращою з людей ту, хто живе переважно своїми думками і чужими почуттями, гіршою – людину, егоїстично орієнтовану на себе, що підкорює свої судження не істині, а користі. Формування духовних потреб особистості – найважливіше завдання виховання.

Ціннісне виховання майбутніх педагогів передбачає розвиток у молоді здатності до вибору духовно-моральних цінностей, створення у них моральних критеріїв, що ґрунтуються на гуманних ідеалах. Важливо сформувати у майбутніх учителів духовно-моральні цінності, які будуть

визнаватися ними як стратегічні життєві і професійні цілі та світоглядні орієнтири [3, с. 659].

Урахування принципу духовності у професійній підготовці передбачає глибоке психолого-дидактичне адаптування змісту навчальних курсів до соціокультурного простору навчання, що забезпечує інтенсивну внутрішню роботу вчителя та учня над самим собою, максимально реалізує їхні емоційно-психологічні та духовно-вольові потенційні можливості. У процесі духовно-морального виховання важливо засвоїти окультурений досвід організованого духовного співжиття особистостей – від їхніх потреб до ситуативної поведінки. Цей досвід, трансформуючи навчальний курс як багатоваріантну систему знань, норм і цінностей, твориться за мистецькими принципами функціонування національної і світової культур та знаходить конкретний вияв у гуманних відносинах, духовних діях і вчинках особистості [4, с. 210].

Педагогічна освіта виступає як цінність для особистості майбутнього педагога і суспільства і містить антропологічний потенціал, який виступає підґрунтям для розкриття здібностей людини у побудові його професійної діяльності, запозичення ідеалів, цінностей [5]. Багатоманітні освітні програми підготовки вчителя покликані своїм цілепокладанням задавати ціннісно-сміслові підґрунтя, культурно-освітній простір, в якому майбутній учитель має розвивати, створювати, досягати ті чи інші духовно-моральні цінності культури.

Тому важливого значення набуває аналіз наукової літератури з проблеми формування професійної компетентності майбутніх учителів на засадах духовно-моральних цінностей, яке дозволяє виділити різні підходи до розуміння сутності професійної компетентності, одним з яких є функціонально-діяльнісний підхід (Н.В. Кузьміна, М.П. Лещенко, В.А. Семиченко, В.О. Сластьонін, В.П. Сімонов, Н.Ф. Тализіна, Р.К. Шакуров, О.І. Щербаков та ін.), згідно якого компетентність розглядається як єдність теоретичної і практичної готовності до здійснення професійної діяльності, до виконання професійних функцій, за яким основні параметри професійної компетентності задаються функціональною структурою професійної діяльності, що включає ряд теоретичних та практичних умінь: аналітичних, прогностичних, проєктивних, рефлексивних, організаторських, комунікативних тощо.

Науковці виділяють певні види структур професійної компетентності. Так, А.К. Маркова виділяє спеціальну, соціальну, особистісну та індивідуальну види професійної компетентності. На її думку, означені види компетентності характеризують зрілість людини у професійній діяльності, у професійному спілкуванні, у становленні особистості професіонала, його індивідуальності. Кожен вид А.К. Маркова розглядає наступним чином:

- спеціальна компетентність – володіння власне професійною діяльністю на достатньо високому рівні здатність проєктувати свій подальший професійний розвиток;

- соціальна компетентність – володіння спільною (груповою, кооперативною) професійною діяльністю, співробітництвом, а також відповідними прийомами професійного спілкування; соціальна відповідальність за результати професійної праці;

- особистісна компетентність – володіння засобами особистісного самовираження і саморозвитку та засобами протистояння професійним деформаціям особистості;

- індивідуальна компетентність – володіння прийомами самореалізації і розвитку індивідуальності у рамках професії, готовність до професійного росту, здатність до індивідуального самозбереження, вміння раціонально організувати свою працю.

А.К. Маркова пояснює, що названі види компетентності означають зрілість людини у професійній діяльності, професійному спілкуванні, у становленні особистості професіонала, його індивідуальності. Крім того нею виділені загальні міжпрофесійні компоненти, серед них здатність планувати, організувати, регулювати професійну діяльність, здатність самостійно приймати рішення, знаходити нестандартні рішення, гнучке теоретичне і практичне мислення, мотивація досягнення, ресурс успіху, прагнення до якості своєї роботи, впевненість, оптимізм.

Голландські дослідники запропонували чотирирівневу модель компетентності. Окрім знань та умінь, навичок (перший та другий рівні), вони віднесли на глибинному рівні набуті у процесі соціалізації норми, цінності і стандарти поведінки (третій рівень). Сюди ж віднесені моральні критерії і знання етикету. Четвертий рівень представлено у моделі авторів суто особистісними характеристиками, зокрема мотивами і самооцінкою.

За визначенням науковців (В.М. Соф'їна, В.О. Полянін) професійна компетентність визначається як системно-структурне динамічне розвивальне особистісно-діяльнісне новоутворення, що інтегрує знання, вміння, ділові і особистісні якості спеціаліста, і які дозволяють ефективно розв'язувати професійні задачі різного рівня складності і здійснювати професійну діяльність з високою продуктивністю [8, с. с. 23].

Е.Ф. Зеєр вважає, що компетентність включає не тільки когнітивну і операційно-технологічну складову, але й мотиваційну, етичну, соціальну і поведінкову, а також результати навчання у вигляді знань і умінь, системи ціннісних орієнтацій тощо [2]. Ю.Г. Татур серед обов'язкових компонентів компетентності будь-якого типу виділяє ціннісно-сміслові уявлення (відношення) до змісту і результату діяльності.

На думку науковців, предметом особливої уваги суб'єктів освітньої діяльності має стати духовно-моральна атмосфера, яка має сприяти розвитку людського в людині. Така атмосфера виникає у процесі співробітництва, спільної життєдіяльності, спілкування суб'єктів освіти, міжособистісних відносин. Це потребує оволодіння майбутніми вчителями особистісно-орієнтованим технологіями [6, с. 29]. Наріжні цінності, норми, ідеали соціально-культурного контексту відображаються у духовно-моральному світі.

Насамперед майбутні вчителі мають оволодіти філософськими знаннями про світ, суспільство, людину; історичними знаннями про закони еволюції суспільства, культури, науки; культурологічними – про розвиток суспільних систем та їх культури; про цінності (релігійні, політичні, соціальні); психологічними – про соціальні установки, поведінку людей; загальнокультурні: про культурно-історичну унікальність національної і світової історії; знання рідної мови і культури народу, а також інших народів тощо.

Засоби досягнення духовно-моральних цілей: вітчизняна гуманітарна культура; ціннісно-орієнтаційні доміанти, культурно символічний архів народу, традиції, мораль, мистецтво, релігія, картини духовного життя народу, традиції вітчизняної філософії освіти; освітнє середовище ВНЗ, що сприяє розкриттю сутнісних сил людини, особистісному розвитку; духовно-моральні, етичні ідеали, відповідно до яких майбутній педагог ідентифікує себе; інформаційні і комунікативні технології

Н.В. Кузьміна, В.О. Сластьонін підкреслюють, що об'єктом професійної діяльності вчителя виступає педагогічний процес, а основною одиницею цього процесу – педагогічна задача. Тому педагогічна діяльність може бути представлена як взаємопов'язана послідовність розв'язання множини типових й оригінальних педагогічних задач різного класу і рівня складності. Будь-яка педагогічна задача завжди відображує ту чи іншу педагогічну ситуацію, співвіднесена з метою її вирішення. Учитель, який здійснює свою професійну діяльність, урахувуючи особливості педагогічної дійсності постає перед необхідністю розв'язувати різноманітні групи бінарних педагогічних задач. Як дидактичний аналог професійно-педагогічних задач, навчальні задачі, що здійснюються у вузівському освітньому процесі, вміщують цінності (сенси), знання, способи діяльності.

Цінності відображають вибіркове відношення суб'єкта до діяльності, педагогічної професії, до дітей, до самого себе, слугують програмно-цільовим, морально-психологічним та духовним підґрунтям професійних дій.

Професійно-педагогічні задачі можуть трансформуватися у задачі навчальні. З погляду В.О. Сластьоніна, до них можна віднести аналітико-рефлексивні задачі. Серед них, розвиток у студентів: інтересу до свого внутрішнього світу та внутрішньому світу інших людей, осмислення їх самоцінності; рефлексивних та емпатичних здібностей, інтересу до вчительської професії і дисциплінам психолого-педагогічного циклу; професійного образу «Я»; позитивного прийняття особистості дитини, усвідомлення гуманістичного потенціалу педагогічних стратегій; пізнавальної самостійності, індивідуально-творчих можливостей; потреби в особистісному і професійному самовдосконаленню; стимулювання пошуку індивідуального стилю і створення моделей майбутньої професійної діяльності; формування потреби в самоаналізу і корекції навчально-професійних і життєвих досягнень [6].

Важливою умовою розвитку професійної компетентності майбутніх учителів є оволодіння ними практичними педагогічними вміннями:

гностичними (осмислювати сутність і структуру духовно-морального виховання, аналізувати психоло-педагогічні умови розвитку моральної поведінки, враховуючи вікові особливості учнів, вивчати наукову літературу з проблеми морального виховання учнів); проектувальні (формулювати провідні цілі та завдання духовно-морального виховання, спираючись на теоретичні концепції, здобутки народної педагогіки, передовий педагогічний досвід, проектувати основні напрями, зміст, форми, засоби та методи духовно-морального виховання учнів різного віку, моделювати власну педагогічну діяльність щодо збагачення досвіду духовно-моральної поведінки); конструктивні (реалізувати поставлені цілі, завдання шляхом відбору доцільного змісту духовно-морального виховання, виділяти суттєве у випадкових фактах моральної поведінки, вчинків учнів конструювати систему різноманітних форм, методів організації духовно-морального виховання, моделювати виховуючі ситуації, спрямовані на розвиток моральної свідомості учнів); комунікативні (встановлювати доцільні відносини з учнями у процесі різноманітних форм організації духовно-морального виховання, формувати ціннісне ставлення учнів до народних традицій, ідеалів, вчитися гуманними засобами розв'язувати різні педагогічні ситуації); організаторські (спрямовувати процес духовно-морального виховання учнів у навчально-виховній роботі, спільно з учнями організовувати виховні заходи з морально-етичних проблем, сприяти прагненню вихованців до морального самовдосконалення, саморозвитку, стимулювати накопичення в учнів морального досвіду, ціннісних орієнтацій, навчати учнів способам регулювання моральної поведінки, враховуючи особливості пізнавальної та соціальної ситуації, організовувати власну педагогічну діяльність щодо збагачення духовно-морального досвіду, вдосконалення особистісних моральних рис [4, с. 351-352].

Процес розв'язання такого роду навчальних задач дає можливість майбутньому педагогу переходити від змістово-відображувального рівня до діяльнісно-конструктивного та проектно-змістового способу отримання і передачі професійно-значущих знань. Діяльнісний зміст професійно-особистісного розвитку педагога формує у нього фундаментальну здатність ставати й бути істинним суб'єктом власної діяльності в професіогенезу [5].

В останні роки плідно розвивається акмеологія освіти, акмеологічний підхід до професійної діяльності педагога.

Саме акмеологічні умови (О.О.Бодальов, А.О. Деркач, Н.В. Кузьміна, ВО. Сластьонін) передбачають урахування значимих обставин, від яких залежать досягнення високого рівня професійної компетентності вчителя. Акмеологічні чинники характеризують основні причини, рушійні сили професіоналізму та зумовлюють особливості набуття майбутніми педагогами професійної компетентності на різних етапах професійного та особистісного становлення фахівця. Серед значущих передумов формування професіоналізму в дослідженнях науковці виділяють задатки, загальні і спеціальні здібності суб'єктів праці, стан суспільства в період його становлення, умови сімейного виховання й освіти, доступ до культурних

цінностей та ін., що складає зміст умов так званого передстартового періоду розвитку професіоналізму. Акмеологічні чинники можуть бути суб'єктивними (індивідуальні передумови міри успішності професійної діяльності – мотиви, спрямованість, інтереси, компетентність, прагнення до самореалізації, високі особистісні і професійні стандарти, умілість), а також суб'єктивно-об'єктивними, пов'язаними з організацією професійного середовища і взаємодій. Отже акмеологічний підхід виступає методологічним регулятивом дослідження професіоналізму вчителя.

На основі аналізу сучасних наукових підходів визначимо *педагогічні умови* формування професійної компетентності майбутніх учителів на засадах духовно-моральних цінностей [1; 5; 8]:

- гуманістична спрямованість процесу розвитку духовної сфери майбутнього фахівця;

- здійснення індивідуально-творчої професійної підготовки студентів;

- наявність професійно спрямованого культурно-розвивального середовища; створення в процесі організації і здійснення професійної підготовки ефективних емоційних стимулів; наявність професійного зразка – особистості викладача ВНЗ

- досвід культуротворчої, духовно спрямованої діяльності; наявність власної позиції;

- вивчення та засвоєння майбутніми вчителями кращого вітчизняного та зарубіжного досвіду, пов'язаного із упровадженням нових технологій, прогресивних форм організації навчально-виховного процесу; ознайомлення з передовими педагогічними технологіями, сучасними засобами освіти і виховання духовно-морального спрямування;

- набуття сучасних наукових людинознавчих знань, практичних умінь та навичок у межах професійної освіти;

- розвиток професійної компетентності та духовно-моральних якостей щодо самостійного прийняття рішень з морально-етичних проблем;. Засади формування професійної компетентності майбутніх учителів

- модернізувати зміст, форми , методи і засоби професійної підготовки з урахуванням сучасних вимог у контексті духовно-моральної парадигми;

- забезпечити впровадження тренінгових та інтерактивних форм навчання;

- запровадити процедуру відбору на професійну придатність, формування найвищих рівнів професійної компетентності.

Висновки.

Для успішного розвитку професійної компетентності майбутніх учителів на засадах духовно-моральних цінностей необхідно: збагачувати навчальний процес розробленими завданнями духовно-морального змісту; організовувати науково-дослідну роботу у зазначеному напрямі; під час педпрактики майбутні вчителі мають організовувати виховну роботу духовно-морального спрямування. Духовно-моральне виховання учнів, мабуть, найбільшою мірою обумовлене рівнем моральної вихованості самого вчителя, його ціннісними орієнтаціями, поглядами, переконаннями, ідеалами.

Професійна підготовка спрямована на формування педагогічної культури, етики майбутнього вчителя, його гуманних рис і, насамперед, моральної спрямованості, любові до професії і дітей, чуйності, людяності, доброзичливості, поваги до вихованців, віри в її творчі можливості. Разом з тим педагогічна освіта націлює студентів на оволодіння цілісною системою духовних, морально-етичних знань, переконань, почуттів, розвитку моральної свідомості, формування моральної поведінки і в цілому, на морально достойне життя та діяльність як важливої передумови професійного та особистісного становлення педагога

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у проведенні широкого кола наукових узагальнень щодо проблеми оволодіння майбутніми педагогами основами професійної компетентності на засадах духовно-моральних цінностей; розробки сучасного навчально-методичного забезпечення визначеного напрямку педагогічної освіти.

Література:

1. Виявлення та підтримка обдарованості учнів загальноосвітньої школи : матер. наук.-практ. конф. – Тернопіль, 2009. – 242 с.
2. Зеер Е.Ф. Психология профессий : учеб. пособие для студентов вузов / Е.Ф. Зеер. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
3. Педагогика : Большая современная энциклопедия / сост. Е.С. Рапацевич. – Мн. : "Соврем. Слово", 2005. – 720 с.
4. Практикум з педагогіки / за ред. О, А. Дубасенюк.: навч. посібник. Вид. 3-тє доп. і перероб. – Київ. – Центр навч. літ. 2004. – 483 с.
5. Савченко Е.А. Антропокультурологическая парадигма как стратегия построения образовательных практик // Педагогическое образование и наука, 2008, № 1. – С. 29- 32.
6. Сластенин В.А. Деятельностное содержание профессионально-личностного развития педагога // Материалы Международной научной конференции, 2-3 апреля 2009 г. "Воспитательная работа в вузе: состояние, проблемы, перспективы развития. – М. : МАНПО; Ярославль: Ремдер, 2009. – С. 3-8.
7. Педагогическое образование. – 2008. – № 12. – С. 4-15.
8. Софьина В.Н. Полянин В.А. Акмеологический поход к развитию профессиональной компетентности специалистов инженерного профиля : монографія / В.М. Софьина, В.А. Полянин. – Ковров: КГТА. – 2008. – 220 с.
9. Формування дослідницької культури молодих науковців : колективна монографія // за ред. В.А. Семиченко. К. : Педагогічна думка, 2007. – 133 с.